

IGEKÖTŐ ÉS DISZTRIBUTIVITÁS¹

Wohlmuth Kata

Bevezetés

Dolgozatomban azt vizsgálom meg, milyen jelentéstani következményekkel jár az igekötő megléte, illetve hiánya a létesítőigét tartalmazó mondatokban. Mivel a létesítőigék a határozottsági korlátozást mutató igék sorába tartoznak, a kérdés már számos tanulmányban előkerült az elmúlt évtizedek során. Ebben a dolgozatban a kollektivitás és disztributivitás szempontjainak bevonásával bővítem a vizsgálódás hatókörét, és az igekötő és disztributivitás közötti összefüggéseket tárom fel.

1. Kollektív és disztributív olvasatok

A predikátumokat megkülönböztethetjük aszerint, hogy kollektív vagy disztributív olvasatot tulajdoníthatunk-e nekik:

(1) *Péter és Mari találkozott.*

(2) *Péter és Mari sétált.*

(1)-nek csak kollektív olvasata van, vagyis egy olyan eseményt ír le, amelyben Péter és Mari együtt vesznek részt (tehát hogy találkoztak *egymással*), míg (2)-nek ezzel szemben csak disztributív olvasatot tulajdoníthatunk, itt két különböző sétálási eseményről van szó, melyek egy-egy cselekvővel rendelkeznek, ezek a cselekvők pedig Péter és Mari.

A két olvasat közötti különbséget a következőképpen ragadhatjuk meg a legegyszerűbben: míg a kollektív olvasat nem kumulatív, addig a disztributív olvasat igen (Schwarzschild 1996):

(3) **Péter találkozott és Mari találkozott* → Péter és Mari találkozott.

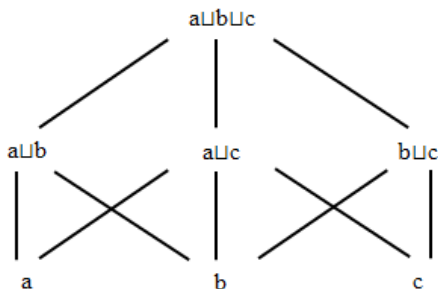
(4) *Péter sétált és Mari sétált* → Péter és Mari sétált.

A dolgozatban a disztributivitást Landman (2000) alapján az igei tartomány pluralizációjának tekintem: a disztributív predikátumok mindig több különálló eseményről számolnak be, a kollektív predikátumok pedig csupán egyről. Ennek megfelelően a disztributív predikátumok mindig individuumok össze-

¹ Ezúton köszönöm a hasznos megjegyzéseket mind a névtelen bíráló, mind pedig a szerkesztők részéről. Számos ponton rámutattak a kézirat gyengeségeire, és csak remélni tudom, hogy sikerült megfelelő módon korrigálnom őket.

gére vonatkoznak, míg a kollektív predikátumok az individuumok összegéből alkotott csoportokra. Ezzel magyarázható, hogy a kumulativitáteszt a csak kollektív olvasattal rendelkező (1) esetén rosszul formált mondatot eredményez (lásd (3)): az alanyi kifejezést nem bonthatjuk fel, mivel az csakis csoportként értelmezhető.

A többes számú főnevek referenciáját Landman Link (1983)-ból kiindulva egy olyan félhálóstruktúrának tekinti, mely a főnév által jelölt halmaz egyes atomjaiból képzett összegekből áll (1. ábra):

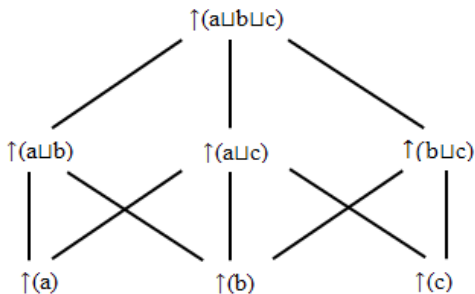
1. ábra: A főnév referenciája – félháló struktúra

A csoportképzés művelete (\uparrow) az individuális atomokból álló összegeket alakítja atomi kifejezésekké:

(5) \uparrow egy injekció SUM halmazból ATOM halmazba:

1. $\forall a \in \text{SUM-IND: } \uparrow(a) \in \text{GROUP}$

2. $\forall a \in \text{IND: } \uparrow(a) = a$ (Landman 2000:100)

2. ábra: A csoportképzés

Ez alapján az (1)-es és (2)-es mondatokat a következőképpen formalizálhatjuk:

(6) $\uparrow(p \sqcup m) \in \text{TALÁLKOZIK}$

(7) $p \sqcup m \in * \text{SÉTÁL}^2$

(6)-ban azt olvashatjuk, hogy a kollektív *találkozik* predikátum egyetlen szinguláris entitásra, a Péter és Mari által alkotott csoportra vonatkozik. (7) pedig azt jelenti, hogy a disztributív *sétál* predikátum plurális (ezt jelöli a *), mely Péterre és Marira mint külön entitásokra vonatkozik. A *sétál* predikátum, mivel disztributív, annyi sétálási esemény előfordulásáról ad tudósítást, ahány individuumra az argumentumaként megjelenő főnévi kifejezés referál – ez jelen esetben kettő.

Azokat a predikátumokat, melyek csak az egyik olvasat kifejezésére képesek, inherensen kollektívnek, illetve inherensen disztributívnek tekintjük (Landman 2000). Bár a *találkozik* predikátumot az inherensen kollektív igék közé szokás sorolni, találunk olyan környezetet, amelyben kétértelmű:

(8) *Péter és Mari találkozott Jánossal.*

‘Péter találkozott Jánossal és Mari találkozott Jánossal.’

‘Péter és Mari együtt találkozott Jánossal.’

(9) *A fiúk és a lányok találkoztak.*

‘A fiúk találkoztak és a lányok találkoztak.’

‘A fiúk és a lányok találkoztak egymással.’

(8) és (9) alapján azt láthatjuk, hogy bizony találunk olyan környezetet, melyben a *találkozik* ige kétértelmű, és akár disztributív is lehet: akár egy alternatív vonzatkeret használata (lásd (8)), vagy az alanyi kifejezés módosítása (lásd (9)) is előhívhatja ezt a fajta kétértelműséget. Landman (2000: 153), idézve Roberts (1987) megállapítását, hangsúlyozza, hogy a disztributív olvasat valójában minden ige esetében lehetséges, előhívhatjuk grammatikai eszközökkel, vagy a megfelelő kontextus megadásával.

A kollektív olvasat előhívása azonban nem működik: az inherensen disztributív predikátumok sem grammatikai eszközökkel, sem egy gondosan felépített kontextus mellett sem fejezhetnek ki kollektivitást. Ezt a jelenséget Schwarzschild (2011) „makacs disztributivitásnak” (*stubborn distributivity*) nevezi, és a következő példákon mutatja be:

(10) *A dobozok nagyok.*

(11) *A dobozok nehezek.*

² A ‘*’ a Link (1983) által bevezetett pluralizációs operátor.

Míg (10) csak disztributívan értelmezhető, tehát úgy, hogy a dobozok külön-külön nagyméretűek, (11) kétértelmű és jelentheti egyrészt azt, hogy a dobozok egyenként nehezek, és azt is, hogy a dobozok együtt számítnak nehéznek.

Mindezt megfontolva tehát úgy kell átfogalmazni a fentebb tett megállapítást, hogy korlátozás nélkül csak inherens disztributivitásról beszélhetünk, az inherens kollektív olvasat csak bizonyos környezetekben érvényesül – mert például (1)-ben a *találkozik* igének csak kollektív olvasata van –, amit grammatikai eszközökkel, illetve a megfelelő kontextussal felülírhatunk.

2. A létesítőigék

Bár a létesítőigék (*verbs of creation*) sosem élveztek a kollektivitás, illetve disztributivitás témáját körbejáró munkák részéről kitüntetett figyelmet, megtörve a hagyományt szeretnék felvázolni egy olyan gondolatmenetet, amely éppen ezen igék különleges lexikai-szemantikai tulajdonságainak fényében közelít a problémához. Ehhez először a létesítőigék – szempontunkból – legfontosabb jellemzőit mutatom be, majd rátérek arra, hogy mindezeknek mi a jelentősége a kollektivitás-disztributivitás kérdését tekintve.

2.1 A létesítőigék grammatikai és szemantikai jellemzői

A létesítőigék csoportjába tartozik minden olyan ige, amely egy entitás keletkezéséről, létrehozásáról, vagyis egy létesítőesemény előfordulásáról számol be. Vonzatigényüket tekintve kétféle létesítőigét különböztethetünk meg: intranszítív, illetve tranzitív létesítőigéket. Előbbiek egyetlen, Téma argumentumú alanyi vonzatuk által jelölt entitás keletkezését írják le (12)-(14); míg az utóbbiak az Ágens szerepű alanyi vonzatuk létesítő aktusáról számolnak be, melynek eredményeképpen a Téma szerepű tárgy által jelölt entitás jön létre (15)-(17):

(12) *Született egy gyerek.*

(13) *Megszületett egy gyerek.*

(14) *Megszületett a gyerek.*

(15) *Péter írt egy levelet.*

(16) *Péter megírt egy levelet.*

(17) *Péter megírta a levelet.*

A létesítőigék által leírt folyamat mindig addig tart, amíg a releváns argumentum³ által megjelenített entitás létre nem jön. Ez azt jelenti, hogy minden

³ A releváns argumentum a Téma argumentum.

létesítőesemény rendelkezik végponttal, vagyis telikus. A (12)-es és (15)-ös mondatok azt példázzák, hogy ha ezeknek az igéknek a Téma argumentumuk kvantált, akkor az képes kimérni az ige által jelölt eseményt (vö. Verkuyl 2005), és így ezeket a mondatokat értelmezhetjük befejezettként⁴ (ezt a jelenséget a 2.3 alfejezetben részletesen tárgyalom). Ha pedig az aspektus befejezett, az mindig a Téma argumentum által megjelenített entitás létrejöttét is jelenti.

A befejezett aspektust kifejezheti még az igemódosítóban megjelenő igekötő is, ezt példázzák a (13)-(14)-es, illetve (16)-(17)-es mondatok. A dolgozatban később amellet fogok érvelni, hogy a (12)-(17)-es mondatok igekötő nélküli és igekötős párpai – egyebek mellett – a kollektív-disztributív olvasat mentén (is) különböznek egymástól.

A későbbiekben fontos szerepet fog játszani, hogy a létesítőigék a vendleri felosztás szerint (Vendler 1967) kétféle eseményszerkezettel állhatnak: vagy eredmények (például *születik, keletkezik, alakul, alakít*) vagy pedig teljesítmények (például *épít egy házat, ír egy levelet, süt egy tortát*).

2.2 A Téma szerepű argumentum referenciájának problémája

A létesítőigék dolgozatom szempontjából fontos szerepet játszó tulajdonságainak rövid bemutatása után megvizsgálom az ilyen igék mellett megjelenő Téma argumentum referenciáját. Ahogy azt látni fogjuk, ez a probléma nagyon szövevényes, és túl is nő a dolgozat keretein, így a célom csupán a vizsgálódás egy lehetséges irányát megadni. Ebben a fejezetben csak a tranzitív létesítőigéket vizsgálom, az intranszitív létesítőigék kapcsán felmerülő problémákra a 3.2 alfejezetben térek ki.

A létesítőigék tárgya által jelölt entitás annyiban különleges, hogy az magától a létesítőeseménytől függetlenül, illetve az előtt nem létezik a világban – vagyis a létesítőesemények tárgya eredménytárgy. Ez a (15)-höz hasonló mondatokban nem okoz különösebb problémát: ott a releváns összetevő határozatlan névelővel áll, referenciája pedig nem specifikus.

Nem specifikusnak Maleczki (2008) alapján azokat az argumentumokat tekintem, melyek olyan új diskurzusreferenst vezetnek be, amely nem köthető az őket bevezető állításokon kívül a kontextus semmilyen darabjához; ellenkező esetben az argumentum specifikus.

⁴ Dolgozatomban a befejezettség fogalmát az egyszerre perfektív és telikus események esetében használom.

(15)-ben a Téma argumentum egy teljesen új és ismeretlen entitást jelöl, melyről éppen annak kapcsán szerezhethünk tudomást, hogy létrejött. Itt tehát a tárgy referenciájának problémájával nem találkozunk.

A (16)-os példamondat esetében viszont már előkerül a probléma: ez a mondat elhangozhat olyan kontextusban, amely előfeltételezi egy olyan halmaz létezését, amely több megírandó levelet tartalmaz – tehát a határozatlan Téma argumentum (*egy levél*) értelmezhető specifikusan is. Amennyiben a (16)-ban megjelenő határozatlan névelőjű főnévi kifejezést nem specifikusként értelmezzük, a mondat pusztán egy korábban megkezdett folyamat befejezését jelenti – szemben az igekötő nélküli (15)-tel, amelyben nem beszélhetünk ilyen megelőző folyamatról (Kálmán 1995). Ám amennyiben a Téma argumentumot specifikusként értelmezzük, a következőkről van szó: az az egy levél, amely a mondatban megjelenik, eleme ennek a halmaznak, a mondat tehát úgy is parafrázálható, hogy ‘Péter megírta az egyik levelet’ (vö. Bende–Farkas 1995).

Bár maga a főnévi kifejezés, vagyis az *egy levél* a létrejött entitásra vonatkozik, a háttérben megjelenő halmaz elemei – a megírandó levelek – csak még nem létező entitásokként tételezhetőek fel. Vagyis a nem specifikus argumentumokkal ellentétben a specifikus argumentumok, ha közvetetten is, de utalnak egy más ontológiájú entitások halmazára.⁵

A (17)-es példamondatban megjelenő tárgy referenciájának problémája a legérdekesebb a dolgozat szempontjából. A létesítőigék mellett megjelenő határozott Téma argumentum ugyanis kétféle referenciával rendelkezik:

(18) *Péter megírta a levelet. Ott van az asztalon.*

(19) *Péter megírta a levelet. Már régóta fogalmazgatta magában.*

A két példa a kétfajta referenciát teszi plasztikussá: *a levelet* kifejezés (18)-ban a létező, tehát a létesítőesemény végén létrejött fizikai tárgyra utal, (19)-ben pedig a Péter szándékaként vagy terveként (Peredy 2009) értelmezhető, a fizikai valóság által nem elérhető entitásra.

Parsons (1989) érinti a tranzitív létesítőigék tárgyának kérdését, mégpedig a progresszív aspektus apropóján: az általa felvázolt probléma első része az, hogy a progresszív nézőpontból ábrázolt létesítőesemények tárgya által megjelenített entitás nem lehet fizikailag létező – ezt hívja Parsons befejezetlen objektumnak (*unfinished object*):

⁵ A dolgozatban a határozott argumentumok vizsgálatát tűztem ki célul, így a specifikus argumentumokkal itt nem foglalkozom részletesen. Viszont ahol fontos, ott utalok a specifikus argumentumokkal kapcsolatos problémákra, megállapításokra.

(20) *Mari (éppen) egy házat épít.* ➔ Létezik egy ház, amit Mari (éppen) épít.

A probléma másik része pedig az, hogy annak ellenére, hogy az objektum még nyilvánvalóan nem létezik – hiszen befejezetlen –, minden gond nélkül tudunk rá utalni, ráadásul azzal a kifejezéssel, amely a befejezett entitás megnevezésére szolgál.

Ezt Parsons azzal magyarázza, hogy a progresszív esetében a létesítőfolyamat már elindult, így ennek (rész)eredményeképpen valaminek már kell léteznie fizikailag. Erre a valamire – a félkész objektumra – utalhatunk. Parsons tehát nem ontológiai jellegűnek tekinti a problémát, a kérdés számára pusztán az, hogy hogyan nevezünk egy befejezetlen tárgyat. A mindennapi stratégia azt igazolja, hogy egy félkész tárgyat az alapján nevezünk meg, hogy mi lenne, ha elkészülne, illetve mi lett volna, ha elkészül.

Ez a magyarázat igazolható a progresszív aspektusú mondatok esetében, azonban a dolgozat céljai szempontjából több helyen is módosításra szorul. Először, Parsons szerint a befejezetlen tárgyak elnevezésekor annak a dolognak a nevét használjuk, amivé a félkész tárgy egyszer alakulni fog. Ezt bizonyítandó hozza példaként Jack London házának az esetét: Jack London háza egy turisztikai látványosság, amelyet évente több ezren felkeresnek. Annak ellenére, hogy nagyjából csak négy fal készült el belőle, Jack London házának nevezik, mert maga Jack London házként szándékozta befejezni, csak időközben elhunyt.

Felmerül azonban a kérdés, hogy hogyan neveznénk ezt a befejezetlen objektumot, ha Jack London azt történetesen időgépnek szánta volna. Azt biztonsággal feltételezhetjük, hogy akár befejezi, akár nem, működő időgépet még Jack London sem tudott volna építeni. De ettől függetlenül is több mint valószínű, hogy ezt az objektumot nem Jack London házának neveznénk, hanem valami másnak, esetleg Jack London időgépének. Tehát nem elsősorban az számít a létrehozás közben folyamatosan alakuló objektum megnevezésekor, hogy mivé válik a folyamat végén, hanem az, hogy minek szánták a folyamat kezdetén.

Másodszor, Parsons elhatárolódik attól, hogy ontológiai problémaként kezelje a fenti jelenséget. Ez a progresszív esetében nem feltétlen ütközik problémába, viszont a (17)-hez hasonló mondatok arra világítanak rá, hogy a létesítőigék tárgyának referenciája adott esetben igenis ontológiai problémát vet fel, ugyanis pusztán tervként vagy szándékként létező entitásokat és fizikai objektumként is létező entitásokat is jelölhetünk velük ugyanabban a szerkezetben.

Mégsem tekinthetünk ezekre az igékre intenzionális igékként, hiszen éppen a világban létező entitások létrejöttéről, illetve annak módjáról tudósítanak. Minden bizonnyal arról van szó, hogy a létesítőfolyamatokhoz mindig társítható valamilyen szándék, mégpedig a létesítő részéről.⁶ A (17)-hez hasonló mondatokban a tárgy határozott névelője által kiváltott egzisztenciális előfeltevés (vö. Heim 2011) – mivel adott esetben létező objektumra nem utalhat – a szándékként vagy tervként való létezésre utal. Erről részletesebben a 3.1 fejezetben lesz szó.

2.3 A létesítőigék és a határozottsági korlátozás

Mielőtt azonban rátérnék a létesítőigék és a kollektív-disztributív olvasat tárgyalására, még egy a későbbiekben fontos szerepet játszó jelenségre ki kell térnem.

A létesítőigék részt vesznek az úgynevezett határozottsági korlátozás jelenségében. A határozottsági korlátozás (a továbbiakban: HK), vagy kevésbé elterjedt nevén: nem specifikussági kényszer vagy követelmény⁷ (É. Kiss 1995, Maleczki 2008) az a jelenség, mely szerint bizonyos igék mellett nem jelenhet meg határozott, illetve specifikus argumentum semleges mondatban (Szabolcsi 1986). Az intranszítív határozottsági korlátozást mutató igék (a továbbiakban: HK-igék) esetén ez az argumentum az alany (21), tranzitív HK-igék esetén pedig a tárgy (22).

(21) *Érkezett egy/*minden/*a vendég.*

(22) *Péter kapott egy/*minden pofont./ *Péter kapta a pofont.*

A HK felfüggesztődik, amint az igekötő megjelenik az igemódosítóban:

(23) *Megérkezett egy/minden/a vendég.*

(24) *Péter megkapott egy/minden/pofont. / Péter megkapta a pofont.*

A HK-igék pontos osztályozása a mai napig problémás: Szabolcsi (1986) felosztásának alapja az összes HK-igére jellemző EXIST jelentéskomponens, hiszen ezek az igék a HK szempontjából releváns argumentumuk (a továbbiakban: HK-argumentum) által jelölt entitás létezését állítják. Ez az argumen-

⁶ Ezért hathatnak furcsán az olyan példamondatok, mint a *‘János addig firkált, míg megírt egy levelet* (Bende-Farkas 1995:207). Az intuíció számára könnyebben megfogható egy olyan kontextus, amelyben a levél megírását nem egy véletlen eseményként, a firkálás számos lehetséges végkimenetele közül az egyikként tételezzük fel, hanem egy szándék beteljesüléseként.

⁷ A dolgozatban a határozottsági korlátozás kifejezést használok a jelenség megnevezésére pusztán azért, mert ez az elterjedtebb.

tum tehát azért nem lehet határozott, egész pontosan specifikus, mert akkor a létezését előfeltételeznénk, ami pedig ellentmondáshoz vezetne.

Szabolcsi az egyes alosztályokat erre az EXIST jegyre épülő további szemantikai tartalom mentén állapítja meg, így a következő alosztályokról beszélhetünk:

- (25) Pusztán létezését állító intranszitiv igék (például *van, akad*)
- (26) 'Elérhetővé válást' kifejező intranszitiv igék (például *érkezik, történik*)
- (27) 'Elérhetővé tevést' kifejező tranzitiv igék (például *kap, talál*)
- (28) 'Létrehozást' kifejező tranzitiv igék (például *ír, épít*)

A Szabolcsi által javasolt osztályozás első pillantásra segít elszámolnunk ezekkel a különleges igékkel. Kálmán (1995) viszont felhívja a figyelmet arra, hogy ez a felosztás több oldalról is problematikus: egyrészt nem tud számot adni az EXIST jelentéskomponenssel nyilvánvalóan nem rendelkező HK-igékről (például *eszik, iszik, lát, hall, olvas*). Másrészt adós marad annak magyarázatával, hogy a HK-igék igekötős párpai (lásd (23)-(24) példák), bár tartalmazzák a kritikus EXIST jegyet, miért nem mutatják a HK jelenségét.

Ezért Kálmán a HK-igével alkotott mondatok (továbbiakban: HK-szerkezetek) legfontosabb tulajdonságának azt tartja, hogy egy esemény előfordulására képesek referálni, mégpedig azáltal, hogy megjelenítik az adott esemény kulminációs pontját – amit a releváns argumentum jelöl. Ez természetesen azt jelenti, hogy ezek a mondatok mindig befejezett eseményeket írnak le.

Kálmán magyarázata sem áll a HK-igék mindegyikére: kivételként kell tekintenünk az úgynevezett elsődleges HK-igékre (itt a (25) alatt megjelenített alosztály), melyeket lexikai tulajdonságaik tesznek (elsődleges) HK-igékké, de csak bizonyos szerkezetekben. Az elsődleges HK-igét tartalmazó mondatokban ábrázolt eseményeknek sosincs kulminációs pontjuk, tehát nem is lehetnek befejezettek, hanem statikus állapotot írnak le:

- (29) *Van egy sör a hűtőben.*

Ami pedig az igekötős, és ezáltal már nem HK-igék problémáját illeti, Kálmán szerint azok elsősorban nem jelentésüket tekintve térnek el igekötő nélküli párpaiaktól, hanem abban, hogy a velük alkotott mondatok más kontextusban hangozhatnak el: a HK-szerkezetek lehetnek diskurzuskezdők, míg az igekötős igével alkotott mondatok nem hangozhatnak el kontextus nélkül.

Jelen dolgozat célkitűzésein messze túlmutat a HK-igék osztályozásával kapcsolatos problémák (lásd még Maleczki 1995) kezelése, viszont az előbb ismertetett két megközelítés fontos az itt tárgyalt témát tekintve. A Szabolcsi

által hangsúlyozott EXIST jelentéskomponens segítségével képesek vagyunk megragadni a létesítőigék egyik legfontosabb szemantikai tulajdonságát – már ami a HK-t illeti –, hiszen ezek az igék a HK-argumentumuk által jelölt dolog létrejöttéről tudósítanak. Kálmán meglátásai nyomán pedig 1. amellet érvelek, hogy az igekötős létesítőigék létrejövést, illetve létrehozást fejeznek ki, és nem állapotváltozást írnak le (vö. É. Kiss 2004, Peredy 2008a, 2008b); valamint 2. az igekötő hiányának, illetve meglétének további következményeiről is számot adhatunk.

A létesítőigék tehát megjelenhetnek HK-szerkezetben, erre példa a (12) és (15) mondatok. A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy milyen lehetséges jelentésbeli eltérést mutatnak ezek az igék a HK- és a nem HK-szerkezetekben.

3. Igekötő és disztributivitás

Dolgozatom egyik fő célkitűzése megvizsgálni a HK- és nem HK-szerkezetekben megjelenő létesítőigék jelentését a kollektív-disztributív megkülönböztetés szempontjai alapján. Ebben a fejezetben először erre keríték sort, majd pedig kitérek az intranszítív létesítőigék problémájára is.

3.1 Kollektivitás és disztributivitás

A vizsgálódás megkezdése előtt (30) és (31) alatt megismétlem az eddig vizsgált mondatainkat:

(30) *Péter írt egy levelet.*

(31) *Péter megírta a levelet.*

Az eddigiekben (30) és (31) kapcsán elsősorban a tárgyi kifejezés referenciájának kérdésére tértem ki, és azt állapítottam meg, hogy míg (30)-ban a nem specifikus tárgy csak a már létező levélre utalhat, addig (31) határozott tárgya kétértelmű: utalhat egy fizikailag nem létező entitásra, a levél tervére például, de utalhat a megírt, tehát fizikailag létező levélre is. A két mondat közötti egyéb jelentésbeli különbségekkel egyelőre nem számolok – azokra majd csak a 4. fejezetben térek ki részletesen.

Ha módosítjuk a két mondat alanyát egy összetett főnévi kifejezéssé, egy további fontos jelentésbeli eltérésre is rátapinthatunk: míg (32) csak kollektíven értelmezhető, addig (33) kétértelmű a kollektív-disztributív olvasatot tekintve.

(32) *Péter és Mari írt egy levelet.*

(33) *Péter és Mari megírta a levelet.*

A már (3)-(4) alatt is használt kumulativitástesztet alkalmazva ellenőrizhetjük a fenti állítás helytállóságát:

- (34) *Péter írt egy levelet és Mari írt egy levelet.* \rightarrow Péter és Mari írt egy levelet.
 (35) *Péter írt egy levelet és Mari írt egy levelet.* \rightarrow Péter és Mari írt egy levelet.
 (36) *Péter megírta a levelet és Mar megírta a levelet.* \rightarrow Péter és Mari megírta a levelet.⁸

A kumulativitásteszt rá is vezet a jelenség mögött megbújó egyik fontos okra: a tárgy referenciájának jellege blokkolja, illetve teszi lehetővé a különböző olvasatokat. Vagyis: (32) azért fejezhet ki csak kollektivitást, mert tárgya csak már fizikailag létező entitásra utalhat. Az itt ábrázolt létesítőesemény – az *írás* – egy entitás létrehozásával zárul. A létesítőesemények pedig tipikusan graduális események (Krifka 1992), vagyis egy esemény eredményeképpen pontosan egy tárgy jöhet létre. (32) ennek megfelelően összesen egy írás-eseményről számol be. Landman (2000) alapján ez megfelel a kollektivitás definíciójának, ez pedig azt is jelenti, hogy Péter és Mari mint egy egyatomos csoport vesz részt az eseményben:

- (37) $\uparrow(p \sqcup m) \in \text{ÍR}$

Ezzel szemben (33) esetében azt látjuk, hogy az kétértelmű a kollektivitás-disztributivitás tekintetében. Ennek legfontosabb oka az, hogy a határozott tárgy egyrészt utalhat a fizikailag megvalósult objektumra, ilyenkor ugyanaz a mechanizmus működik, mint (32) esetén, és csak a kollektív olvasata érhető el a *megír* igének.

Másképp a tárgy utalhat a tervként, illetve szándékként feltételezhető, fizikailag nem létező entitásra is, és mivel ennek az elvont entitásnak számos

⁸ Ebben a dolgozatban csak a HK-szerkezetben előforduló tranzitív létesítőigéket vizsgálom az igekötős, határozott névelős tárgyas szerkezetekkel összevetve. A pusztán közneves (*Péter és Mari levelet írt*) valamint a határozatlan tárgyas nem-HK szerkezetek (*Péter és Mari megírta egy levelet*) alapos vizsgálata még további kutatásokat igényel. Előzetes megítélésem szerint mindkét szerkezet kétértelmű a kollektivitás-disztributivitás szempontjából, de más-más okok miatt. A pusztán közneves szerkezetek azért kétértelműek, mert tárgyuknak sosincs referenciája, míg a határozatlan főneves szerkezetek azért, mert tárgyuk értelmezhető specifikusként és nem specifikusként is (lásd 2.2 alfejezet).

megvalósulása lehet,⁹ elérhető a disztributív olvasat is. Ilyenkor az esemény résztvevői egy többatomos kifejezésként jelennek meg a mondatban, és mindegyikükre külön-külön vonatkozik egy írásesemény:

$$(38) p \sqcup m \in {}^*\mathbb{I}\mathbb{R}$$

Mindent összevetve tehát azt mondhatjuk, hogy HK-szerkezetben a létesítő-igék disztributív olvasata nem lehetséges, míg a HK feloldása után ez a korlátozás is feloldódik.

Az eddigiek alapján könnyen azt gondolhatjuk, hogy pusztán a tárgy határozatlan névelője, illetve nem specifikus értelmezése okozza a disztributív olvasat elérhetetlenségét (32)-ben. De (39) alapján belátható, hogy ez nem így van:

(39) *Péter és Mari szerelt egy autót.*

(40) *Péter szerelt egy autót és Mari szerelt egy autót → Péter és Mari szerelt egy autót.*

A *szerel* nem létesítőige, de még csak nem is HK-ige, így nem is támaszt speciális követeléseket tárgyával szemben, valamint a tárgya sem képes kimérni az eseményt. Ennek megfelelően azt tapasztaljuk, hogy (39) kétértelmű, tehát nem fejez ki egyértelműen sem kollektivitást, sem disztributivitást. Vagyis pusztán a tárgy határozatlansága még nem feltétlen elég ahhoz, hogy az alapvetően kétértelmű igéknél a disztributív olvasat eltűnjön.

Előjáróban annyit mondhatunk, hogy a létesítőigék esetében tapasztalható jelenség – a disztributív olvasat eltűnése – a tárgyak sajátos szemantikai karakterén túl még más körülményekkel is összefügg, ezt fogom a 4. fejezetben megvizsgálni. Mielőtt azonban rátérnék a jelenség mögött húzódó tágabb összefüggéshalmazra, röviden rendezem az intranszitiv létesítőigéknek a 2.1 óta elejtett fonalát.

3.2 Az intranszitiv igék problémája

Az intranszitiv létesítőigék több szempontból sem illenek bele az eddig felvázolt szisztémába: egyrészt ezekben az eseményekben nem jelenik meg

⁹ Ez az olvasat kétségtelenül speciális, de sok általam megkérdezett anyanyelvi beszélőnek csak a ‘feladat’ kontextusban elfogadható a disztributív olvasat. A további empirikus kutatásokig azonban azt feltételezem, hogy (33) a következő esetben is kifejezhet disztributivitást: *Péter és Mari (végre) megírta a levelet, amit már régóta halogattak. Péter az APEH-nek nem válaszolt már hetek óta, Mari pedig a pópának.* Itt tehát nem egy, Péterre és Marira egyaránt vonatkozó feladat teljesítéséről van szó, hanem két különálló tervről vagy szándékról, amelyet mindketten hasonló időben hajtottak végre.

Ágens, így nem tudunk hozzájuk semmiféle szándékot társítani, ami pedig az eddigi magyarázatunkban kulcsfontosságú volt. Az intranszítív létesítőigék az általunk vizsgált mondatokban pusztán egy esemény előfordulásáról képesek beszámolni, és bár a határozott névelőjú alanyuk utalhat a tervként vagy szándékként létező entitásra, de ezt a szándékot nem tudjuk egy Ágenshez kötni.

Az Ágens nem képes kimérni az eseményt, szemben a Téma argumentumú összetevővel. Jelentőségét az eddigiek alapján a következőképpen foglathatjuk össze: a tranzitív létesítőigék az Ágens és a Téma közötti relációt írják le, és míg Ágensből akármennyi lehet egyetlen eseményben, addig Téma mindössze csak egy. Az intranszítív igék esetén nem beszélhetünk ilyen relációról. Az intranszítív létesítőigék egyszereplősek, és ez az egy szereplő – a Téma – mindig kiméri az eseményt, ami azt is jelenti, hogy az intranszítív létesítőigék olyan „makacs” disztributív predikátumoknak tekinthetők, mint az 1. fejezetben említett *nagy* predikátum.

Az intranszítív létesítőigék tehát nem képesek kollektív olvasat kifejezésére sem határozatlan, sem pedig határozott tárggyal. Ehhez (41) és (42) alatt kis módosítással megismétlem az eddig használt példamondatokat:

(41) *Született egy/két/öt gyerek.*

(42) *Megszületett a gyerek.*

(42) nem is értelmezhető a kollektivitás-disztributivitás tengelyen, hiszen egyetlenegy egyszereplős eseményről számol be. (41) pedig mindig annyi, egymástól diszkréten elkülönülő születés eseményről szól, ahány entitásra az alanyi kifejezés referál.

Az intranszítív létesítőigék kapcsán a legfontosabb tanulság a következő: pusztán a Téma argumentum kettős referenciája még nem elégséges magyarázat a 3.1 alatt bemutatott jelenség magyarázatára.

4. A lehetséges magyarázatok

Nincs más hátra, mint hogy megnézzük, pontosan milyen magyarázatot találunk arra, hogy a tranzitív létesítőigéknek HK-szerkezetben csak kollektív olvasata van, míg nem HK-szerkezetben kétértelműek. Itt két alternatívát mutatok be, melyek az itt tárgyalt szerkezetek két jelentős tulajdonságára alapoznak.

4.1 Az eseményszerkezet – É. Kiss (2004)

É. Kiss (2004) igeikötőelméletének kiindulópontja az, hogy az igeikötő szerepe nem a befejezett aspektussal függ össze, mert azt a (32)-höz hasonló mondatokban anélkül is könnyedén kifejezhetjük. Az igeikötőnek sokkal inkább az eseményszerkezethez van köze: míg (32) eseményszerkezete egyszerű, addig a (33)-é összetett.¹⁰

Az egyszerű és az összetett esemény között az a különbség, hogy míg az összetett eseményszerkezettel rendelkező események feloszthatók folyamat- és eredményszakaszra, addig az egyszerűek nem, ezek egyetlen homogén szakaszból állnak. É. Kiss a következő tesztet alkalmazza a különbség kimutatására: egy esemény akkor összetett, ha a *majdnem* módosítószó vonatkozhat a folyamatszakra és az eredményszakra is, ám ha az esemény szerkezete egyszerű, akkor csak az esemény egészére.¹¹

(43) *Péter és Mari majdnem írt egy levelet.*

(44) *Péter és Mari majdnem megírta a levelet.*

(43)-at csak úgy értelmezhetjük, ha Péter és Mari hozzá sem fogott a levél-íráshoz, míg (44) jelentheti egyrészt ezt, de másrészt azt is, hogy ugyan hozzáfogtak, csak nem fejezték be.

É. Kiss azzal magyarázza, hogy az igeikötős mondatokban a tárgy csak specifikus vagy határozott lehet, hogy az igeikötő egy másodlagos predikátum a mondatban, melynek a tárgy „logikai alanya”, és mint olyan, nem lehet nem specifikus.

De visszatérve az eseményszerkezetre: É. Kiss meglátása mindenképpen fontos az itt tárgyalt jelenségek szempontjából, hiszen ez alapján azt az összefüggést találhatjuk, hogy a disztributív olvasat csak abban az esetben lehetséges, ha az eseményszerkezet komplex.

Ez az összefüggés a következőképpen használható fel a dolgozat gondolatmenetében: a (33)-hoz hasonló igeikötős mondatok összetett eseményszerkezettel rendelkeznek, tehát rendelkeznek egy folyamatszakkal is. A folyamatszakkaszban a létesítőige tárgya nyilván más szemantikai karakterrel rendelkezik, mint a folyamat végén létrejövő tárgy (lásd. 2.1 fejezet), tehát az igeikötős mondatokban közvetetten megjelenik a befejezetlen tárgy. És mivel a befejezetlen tárgyon keresztül megjelenik a létrehozandó tárgy terve, vagy az ehhez kapcsolódó szándék is, lehetővé válik a disztributív olvasat (is).

¹⁰ É. Kiss (2004: 16) itt nem a vendleri eseményszerkezetekre hivatkozik, hanem Tennyére (Tenny 1994).

¹¹ É. Kiss (2004: 17) ezt a tesztet Piñón (2006)-ból kölcsönözte.

Az egyszerű eseményszerkezettel rendelkező – tehát igeköti nélküli – mondatok, mint a (32), nem tartalmaznak folyamatszakaszt, így nem is jelenik meg a befejezetlen tárgy. Ez pedig azt jelenti, hogy nem jelenik meg a tárgy mint terv vagy szándék sem, így nem érhető el a disztributív olvasat. Igeköti nélkül a tárgy nem-specifikus, tehát előzmény nélküli, így csak a létesítőesemény eredményeképpen létrejött entitásra utalhat. Az egy végeredmény – egy esemény megfeleltetés következtében (32) csak egy létesítőeseményre utalhat, ami egyszerűen blokkolja a disztributív olvasatot.

É. Kiss igeköti-elméletének segítségével tehát magyarázatot tudunk adni arra, hogy a HK-szerkezetben megjelenő létesítőigék miért nem lehetnek disztributívak. Sőt, ki is terjeszthetjük a magyarázatot a nem-befejezett mondatok problémájára is: ha (32)-(33) folyamatos párpait vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy ezek a mondatok is kétértelműek:

(45) *Péter és Mari (egész délután) írt egy levelet.*

(46) *Péter és Mari írta a levelet.*

Azt mondhatjuk tehát, hogy a folyamatok vagy a folyamatszakasszal rendelkező összetett események kétértelműek a kollektivitás-disztributivitás tekintetében.

Azonban a magyarázat sajnos megbotlik, ha találunk egy igeköti eredményigét: ezek egyenlőre nincs folyamatszakasa – legalábbis amire a nyelvben utalni tudunk:

(47) *Péter majdnem alakított egy sakk-kört.*

(48) *Péter majdnem megalakította a sakk-kört.*

Az eredmények pillanatnyi folyamatszakasa miatt (47)-(48) esetében az eseményszerkezet-tesztel nem tudjuk kimutatni a két mondat közötti különbséget, holott minden okunk megvan arra, hogy ugyanazt a különbséget feltételezzük, mint (32) és (33) esetében. Az eseményszerkezet alapján tehát nem tudunk elégséges magyarázattal szolgálni a jelenségre.

Ráadásul É. Kiss – csak úgy, mint Peredy (2000a, 2000b) – az igeköti igékkel alkotott mondatokat állapotváltozásként értelmezi, én viszont ezeket a szerkezeteket is létesítőként kezeltem. Bár jelen dolgozat keretein belül nem áll módomban részletezni a háttérben húzódó koncepciót, de annyit fontosnak tartok megjegyezni, hogy a (33)-hoz hasonló mondatok is egy entitás létrejöttét jelentik. Annyival mondanak többet a (32)-hoz hasonló mondatokhoz képest, hogy ezek azonosítják a létrejött objektumot egy fizikailag nem létező entitással.

4.2 A diskurzus – Bende-Farkas (1995), Kálmán (1995)

Bende-Farkas (1995) és Kálmán (1995) hasonló álláspontot képviselnek, már ami a HK-t és annak feloldását illeti: szerintük a (32) és (33) mondatok első-sorban abban különbözhetnek egymástól, hogy különböző kontextusokban hangozhatnak el szerencsésen. (32) lehet akár diskurzuskezdő, tehát minimális kiépítettségű kontextus is elegendő a feldolgozásához, viszont (33) előfeltételez némi tudást a benne lefestett szituációról. Ahogy Bende-Farkas fogalmaz: a HK-szerkezetek, mint a (32), a világban bekövetkezett változást jelzik, míg a nem HK-szerkezetek, mint (33), a világról alkotott tudásunkban bekövetkezett változást indukálják.

Mindez természetesen összefügg a nem specifikus–specifikus olvasat kérdésével, melyet a dolgozatban már érintettem. A 2.1 alfejezetben arról volt szó, hogy specifikusnak azt az összetevőt tekinthetjük, amelyek köthetők a kontextus valamely darabjához. Tehát Bende-Farkas és Kálmán a HK-igék azon tulajdonságát ragadja meg, hogy teljesen ismeretlen entitásra is tudnak utalni, ám amint a HK feloldódik, a releváns argumentumot már csak ismertként (határozottság), vagy egy ismert halmaz elemeként (specifikus) értelmezhetjük.

A (33)-hoz hasonló mondatok tehát egy ismert folyamat beteljesülését jelentik (Kálmán 1995). Az ismertség itt a kulcsfogalom: mivel a létesítőigék Téma argumentuma fizikailag nem létezik egészen az esemény lezárulásáig, csak akkor lehet ismert, ha tervként vagy szándékként már létezik. Ez pedig a 3. alatt kifejtetteknek megfelelően lehetővé teszi a disztributív olvasatot.

Ez természetesen nem is annyira váratlan, hiszen a dolgozat során már megjegyeztem, hogy a létesítőigék a kollektív-disztributív olvasat szempontjából alapvetően kétértelműek. Inkább az a meglepő, hogy HK-szerkezetben csak kollektív olvasat tulajdonítható nekik.

A feltételezésem az, hogy a létesítőigékkel csak olyan entitásokat vezethetünk be a diskurzusba, amelyek már léteznek a világban, szemben az olyan igékkel, mint az *ígér*, amely tárgya által jelölt dolognak nem feltétlenül kell fizikailag léteznie, vagy ismertnek lennie (vö. Karttunen 1976). Mivel a HK-szerkezetekben a létesítőeseményeket csak befejezettként tudjuk ábrázolni, a Téma argumentumuk csak létező entitásra utalhat. És ahogy arról korábban már szó volt, mivel ezeket az eseményeket a tárgyuk méri ki, a megtörtént események száma a létrejött entitások számával korrelál. Az alanyi argumentum által jelölt Ágensek száma ezekben az esetekben irreleváns, vagyis csak a kollektív olvasat érhető el.

Összegzés és további kérdések

Dolgozatomban a HK-jelenséget, és azon belül is a létesítőigéket érintő bőséges szakirodalmából kiindulva vizsgáltam meg az igeköti és a disztributív olvasat összefüggéseit létesítőigét tartalmazó mondatokban. A vizsgálat alapján azt mondhatjuk, hogy az úgynevezett HK-szerkezetekben – igeköti nélkül, határozatlan tárggyal – megjelenő létesítő igék csak kollektivitást fejezhetnek ki. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a létesítőigék által leírt eseményt a kvantált Téma argumentuma mindig kiméri, így annyi különálló eseményről beszélhetünk, ahány entitást a Téma-argumentum jelöl. Az pedig nem számít, hány cselekvőt rendelünk az eseményhez, egy esemény során csak egy entitást tudnak létrehozni, így az olvasat kollektív lesz¹².

Ami az igeköti, létesítőigét tartalmazó mondatokat illeti, azok már kifejezhetnek disztributivitást is. Ennek okát egyelőre abban látom, hogy az igeköti megjelenése miatt a mondatban leírt esemény szerkezete összetetté válik, ami összefügg egy összetettebb kontextus előhívásával. Ebben az összetettebb kontextusban – a létesítőigék kettős szemantikai karakteréből következően – lehetővé válik a Téma argumentum „tervként” való értelmezése, amelyhez több megvalósulást is rendelhetünk. Így az eseményhez rendelt cselekvők száma már nem irreleváns, hanem lehetővé teszi a mondatban leírt események disztributív értelmezését – a kollektív mellett.

A dolgozatban egy új irányba mutató kutatás körvonalait vázoltam fel. Habár még az itt ismertetett feltevések és megállapítások is további finomításra és kutatásra szorulnak, mégis szeretném megemlíteni a további kutatás fő kérdéseit.

Azt jól tudjuk, hogy a HK „felfüggesztődik” nemcsak az igeköti megjelenése esetén, de egyéb környezetekben (Kálmán 1995). Az az érdekes, hogy bár ezekben a szerkezetekben a tárgy határozott, mégsem érhető el a disztributív olvasat, lásd (49) és (50):

(49) *PÉTER ÉS MARI írta a levelet.* (fókusz)

(50) *A levél, amit Péter és Mari írt.* (kiemelés)

¹² Nagyon köszönöm a szerkesztőknek, hogy rávilágítottak arra, hogy mindennek ellenére az általam vizsgált mondatok állhatnak inherensen disztributív alánnyal (*Mindenki írt egy levelet*), illetve adott esetben a többes számú alanyuk kaphat disztributív értelmezést (*Írjatok egy levelet!*). Miközben a *találkozik* ige csak a disztributív olvasatot is megengedő szerkezetekben állhat hasonló alanyokkal: *Mindenki találkozott *(Jánossal)*, illetve *Találkozzatok *(Jánossal)*! Jelenleg nem tudok megfelelő magyarázattal szolgálni erre az érdekes jelenségre, de a további kutatások során mindenképpen kísérletet teszek rá.

A kutatás ezen pontján még nincs kidolgozott válaszom arra a kérdésre, hogy az igekötőnek és a tárgy határozottságának pontosan mekkora szerepe van a disztributív olvasat előhívásában.

A másik kérdés a többi – tehát nem létesítő jelentésű – tranzitív HK-igékre vonatkozik: a jóslat az, hogy ezeknél az igéknél is hasonlóképpen működik a kollektivitás, illetve disztributivitás kifejezése, amely arra enged következtetni, hogy nem feltétlen a világban való létezés a fontos, hanem a diskurzusban való ismertség. De ez egyelőre csak feltételezés, amelyet további kutatások során kell megvizsgálni.

Hivatkozások

- Bende-Farkas Ágnes 1995. Prefixation and Discourse. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 193–219.
- É. Kiss Katalin 1995. Definiteness Effect Revisited. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 63–88.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv 100/1*. 15–43
- Heim, Irene 2011. Definiteness and Indefiniteness. In. Klaus von Heusinger, Claudia Maienborn, Paul Portner (szerk.) *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning, Vol 2*. De Gruyter. 996–1025.
- Kálmán László 1995. Definiteness Effect Verbs in Hungarian. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 221–242.
- Karttunen, Lauri 1976. Discourse referents. In J. McCawley (szerk.): *Syntax and Semantics 7*. J. New York: Academic Press . 363–385.
- Krifka, Manfred 1992. Thematic Relations as Links Between Nominal Reference and Temporal Constitution. In: I. Sag and A. Szabolcsi (szerk.), *Lexical Matters*, Stanford: CSLI Publications, 29–53.
- Landman, Fred 2000. *Events and Plurality*. Dordrecht, Kluwer Academy Publishers.
- Link, Godehard 1983. The Logical Analysis of Plurals and Mass Terms: A Lattice-Theoretic Approach. In. Paul Portner, Barbara Partee (szerk.) *Formal Semantics – The Essential Readings*. Blackwell Publishing. 127–146.
- Maleczki Márta 1995. The Definiteness Effect. In In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 261–284.
- Maleczki Márta 2008. Határozatlan argumentumok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 129–184.
- Parsons, Terence 1989. The Progressive in English: Events, States, and Processes. *Linguistics and Philosophy Vol. 12. No. 2*. 213–241.
- Perey Márta 2008a. A kötelező határozók aspektuális szerepe. *Magyar Nyelv 104/1*. 39–49.
- Perey Márta 2008b. A kötelező határozók aspektuális szerepe. *Magyar Nyelv 104/2*. 143–154.

- Peredy Márta 2009. Obligatory Adjuncts Licensing Definiteness Effect Constructions. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter. 197–229.
- Piñón, Christopher 2006. Weak and Strong Accomplishents. É. Kiss Katalin (szerk.) *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, 2006. 91–106.
- Roberts, Craige 1987. *Modal Subordination, Anaphora and Distributivity*. PhD-disszertáció. University of Massachusettes.
- Schwarzschild, Roger 1996. *Pluralities*. Kluwer Academic Publishers.
- Schwarzschild, Roger 2011. Stubborn Distributivity Multiparticipant Nouns and the Count/Mass Distinction. In Suzi Lima, Kevin Mullin and Brian Smith (szerk.), *Proceedings of the 39th Meeting of the North East Linguistic Society (NELS 39)*, Vol. 2, Amherst, MA: GLSA, 661-678. (Preprint verzió elérhető itt: <http://www.rci.rutgers.edu/~tapuz/SchwarzNELS39.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2014. 02. 22.)
- Szabolesi Anna 1986. From Definiteness Effect to Lexical Integrity. In W. Abraham – Sj. de Mey (szerk.) *Topic, Focus, and Configurationality*. John Benjamins, 321–348.
- Tenny, Carol 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer, Dordrecht.
- Vendler, Zeno 1967. Verbs and Times. In U.ő. *Linguistics and Philosophy*, Cornell University Press, 97–121.
- Verkuyl, Henk 2005. Aspectual composition: Surveying the ingredients. In Henk Verkuyl, Henriette de Swart, Angeliek van Hout (szerk.), *Perspectives on Aspect*. Springer, Dordrecht. 19–39.